

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ, ЯК ОБ'ЄКТ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАПОБІГАННЯ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

ЛЕВЧЕНКО А.М. - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.9

В статті розглянуто питання визначення об'єкта запобігання негативного впливу кримінальної субкультури в установах виконання покарання на індивідуальному рівні. Акцентовано увагу на виключній важливості особистості злочинця серед інших об'єктів превентивного впливу.

Ключові слова: кримінальна субкультура, об'єкти запобігання злочинності, особа злочинця, індивідуальна профілактика, засуджені до позбавлення волі.

Негативний вплив знаходження в місцях позбавлення волі на засуджених є загально визнаним і безсумнівним. Особливості даного виду покарання пов'язані з наявністю специфічної, кримінальної субкультури. Примусове утримання в установах виконання покарань (далі УВП) різних людей не робить з них аморфної сірої маси, а, безумовно, веде до їх самоорганізації, яка носить, здебільшого, негативний характер, посилюється, укріплюється і поглиблює прірву між засудженими та адміністрацією УВП.

Саме тому конкретна, цілеспрямована діяльність щодо запобігання негативного впливу субкультури на осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі, здійснюється спеціально – кримінологічному та індивідуальному рівнях і особа злочинця (засудженого) розглядається як один із об'єктів цієї діяльності.

Питання щодо протидії кримінальній субкультурі свого часу були предме-

том дослідження багатьох вчених, зокрема таких як І.Г. Богатириєв, В.В. Голіна, В.Ф. Пирожков, А.Р. Ратінов, О.В. Старков, А.Х. Степанюк, Г.Ф. Хохряков, І.С. Яковець та ін.

Метою цієї публікації є дослідження сутності індивідуального рівня запобігання негативного впливу кримінальної субкультури на осіб, що відбувають покарання у місцях позбавлення волі, з урахуванням саме їх в якості одного із основних об'єктів запобіжної діяльності.

Вірний вибір об'єкта кримінологічного впливу має важливе значення для правильного функціонування механізму запобігання злочинності.

Об'єкт запобіжного впливу – це все те, на що впливає система попередження злочинності, і включає, по – перше, вражені недоліками суспільні відносини в системі формування людини; по – друге, соціальні негативні (різні за походженням) явища та процеси; по – третє, окремі особи, контингенти та групи осіб, які виявляють ознаки протиправної поведінки; по – четверте, сукупність конкретних негативних явищ, процесів, недоліків на індивідуальному рівні, які детермінували звершення конкретного злочину, вида чи групи злочинів; по – п'яте, окремі негативні властивості особи [1, с. 9–10].

Аналіз кримінологічної літератури і практики протидії злочинності показує, безпосередньо запобіжна діяльність щодо впливу на кримінальну субкультуру в УВП

характеризується сукупністю різних способів організації і управління діяльністю численних суб'єктів, тобто, по суті, зазначена діяльність несе яскраво виражений спеціалізований характер. Саме тому вона повинна мати чітко визначені на нормативно-правовому рівні, об'єкти і методи запобіжного впливу, ресурсне забезпечення, а також критерії оцінки результатів її реалізації. Проте, такі об'єкти на законодавчому рівні, зокрема у кримінально виконавчому кодексі (далі КВК), не визначені, що виходячи з вимог принципу законності (ч. 2 ст. 19 Конституції України, ст. 5 КВК), суттєво впливає на стан не тільки профілактики обмеження дії кримінальної субкультури в УВП, але й в цілому на стан запобігання злочинам у виправних і виховних колоніях. Разом з тим, певний їх перелік є у підзаконних нормативно-правових актах. Так, в ч. 4 п. 57 ПВР УВП мова ведеться про два таких об'єкти: 1) засуджених, які вчинили правопорушення; 2) осіб, які мають намір їх вчинити.

Більш широким цей перелік є в Інструкції про порядок формування, ведення та використання оперативного-довідкового і дактилоскопічного обліку в органах внутрішніх справ та органах (установах) кримінально-виконавчої системи України [2]. Зокрема, об'єктами такого обліку визнані: 1) особи, які на території України обвинувачуються у вчиненні злочинів; 2) засуджені, що розшуковуються; 3) особи, затримані за бродяжництво; 4) громадяни України, що вчинили злочини за їх межами і відомості про яких надійшли каналами згідно з міжнародними договорами у сфері обліку інформації, які набрали чинності в установленому порядку (п. 2.1. Інструкції).

Крім цього на облік беруться: а) засуджені до довічного позбавлення волі (у тому числі й ті, що раніше були засуджені до виняткової міри покарання – смертної кари); б) засуджені до позбавлення волі на певний строк; до обмеження волі та арешту, незалежно від складу злочину, виду та строку покарання (пункти 8-12 ст. 51 КК України); в) іноземці – засуджені або ті, що знаходяться під слідством, незалежно від складу злочину і виду покарання; г) особи,

що проходять за архівними кримінальними справами, які зберігаються в архівах МВС України, Служби безпеки України і Центрального державного архіву громадських об'єднань України; г) інші категорії осіб, визначених в Інструкції (п.п. 2.2., 2.3).

Певні види об'єктів запобігання злочинам визначені також у нормативно-правових актах, що носять характер обмеженого доступу. Проте, з огляду на їх недоступність, навряд чи можна таку діяльність назвати легітимною. Не можна у повній мірі визнати її також законною, виходячи з вимог ст. 57 Конституції України, в якій зазначено, що закони та інші нормативно-правові акти, які визначають права і обов'язки громадян, мають бути доведені до відома населення у порядку, встановленому законом. Як з цього приводу правильно зробили висновок ряд вчених (А.В. Баб'як, Л.Ф. Гула, А.П. Огородник та ін.), для реалізації основних прав і свобод людини та громадянина недостатньо задекларувати їх на законодавчому рівні. Необхідно реально забезпечити, тобто за допомогою соціальних, матеріальних, праворегуючих і правоохоронних заходів гарантувати їх реальне існування, що особливо важливо для такої форми реалізації прав і свобод, як використання [3, с. 7].

На практиці особи, які постійно відбувають покарання у виді позбавлення або обмеження волі відповідно у виправних і виховних колоніях та виправних центрах, та особи, переведені у зазначені УВП у порядку ст. ст. 100-101 КВК України, частіше за все стають або жертвами впливу на них кримінальної субкультури, або є носіями даної суспільної культури. Із цього приводу науковці давно вже звертають увагу на низьку ефективність реалізації на практиці вимог ч. 1 ст. 95 КВК, відповідно до якої засуджені, що поміщені в дільницю карантину, діагностики і розподілу, протягом чотирнадцяти днів піддаються повному медичному обстеженню для виявлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань, а також первинному психолого-педагогічному та іншому вивченню [4, с. 112], позаяк за такий короткий період, по-перше, об'єктивно не в змозі отримати

повну характеристику особи, а, по-друге, нормативно-правові акти з питань інформаційної діяльності (Закон України «Про інформацію», «Про захист персональних даних»; ін.) передбачають, як мінімум, місячний термін дачі відповіді на запити суб'єктів їх споживання.

У зв'язку з чим вкрай важливим моментом в даному напрямку є встановлення осіб, які є носіями кримінальної субкультури, та оперативне реагування на її прояви у будь-якій формі. Зазначена діяльність в науці та на практиці називається індивідуальним запобіганням злочинам [5, с. 39]. Головним завданням індивідуального запобігання негативному впливу кримінальної субкультури на формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі є недопущення її суспільно небезпечних наслідків – правопорушень і злочинів в УВП – та усунення її потенційних загроз. Виходячи з цього особу злочинця засудженого, як основний об'єкт індивідуального запобігання, слід характеризувати у взаємозв'язку з іншими видами об'єктів запобіжного впливу, а саме:

1) поведінка та спосіб життя засуджених – носіїв кримінальної субкультури в УВП; 2) кримінально-правова, кримінологічна та кримінально-виконавча характеристика цих осіб; 3) несприятливі, криміногенні умови оточуючого таких осіб середовища (відсутність роботи в УВП; низький рівень матеріально-побутового забезпечення засуджених; примітивна соціально-виховна робота; ін.); 4) інші криміногенні (довготривалі) детермінанти виникнення та розвитку кримінальної субкультури в УВП: а) інтенсивний взаємний обмін злочинним досвідом; б) відсутність необхідного соціального контролю; в) висока концентрація в УВП (СІЗО) осіб із злочинною установкою; г) ін. [6, с. 91].

Індивідуальна профілактична робота із засудженими, які перебувають на профілактичних обліках, здійснюється цілеспрямовано, планомірно, диференційовано з урахуванням особистості правопорушника, характеру і ступеня його соціальної занедбаності, небезпеки вчиненого злочину та інших особливостей, що мають значення

для правильного вибору методів і заходів впливу. Поряд з цим для визначення кола засуджених, які потребують індивідуального запобігання, необхідно мати фактичні, правові та кримінологічні підстави [5, с. 39-40].

Фактичні підстави такого виду запобігання – це реальна поведінка особи, в якій закладений потенційний арсенал негативного впливу на інших засуджених з метою формування їх протиправної поведінки (високий неформальний статус злочинного авторитета; вживання наркотичних засобів, алкоголю; гра в азартні ігри для отримання неправомірного прибутку, тощо). На практиці, враховуючи відсутність у законі об'єктів кримінологічного запобігання злочинам та хаотичність їх визначення в інших нормативно-правових актах України, як правило, фактичні підстави для запобіжної діяльності створюють злісні порушники установленого порядку відбування покарання (ст. 133 КВК). Інші категорії засуджених, включаючи й осіб, які є носіями кримінальної субкультури, беруться на профілактичний облік на розсуд адміністрації УВП, що, з одного боку, породжує різні недоречності, скарги, зловживання тощо за участю персоналу колоній, а, з іншого, знижує ефективність запобіжної діяльності у силу «відомчої» зацікавленості у її результатах, посилюючи таким чином «криміногенний потенціал» в УВП [138, с. 306-315] та його латентну складову [212, с. 150-152]. У такій ситуації визначення об'єктів кримінологічного запобігання злочинам в УВП є об'єктивно необхідною дією на законодавчому рівні, позаяк беззаконня, як необхідна умова реалізації кримінальної субкультури в середовищі засуджених до позбавлення волі, може бути ліквідованим лише при всебічному та повному дотриманні в кримінально-виконавчій діяльності принципу законності.

Під правовими підставами індивідуального запобігання негативному впливу кримінальної субкультури на формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі в науці розуміють урегульованість зазначеного виду запобігання нормами права [5, с. 40].

Як встановлено у ході даного дослідження, такі підстави на законодавчому рівні визначені поверхово, неточно та не в повному обсязі. Так, у ч. 2 ст. 95 КВК України зазначено, що за результатами медичного обстеження, первинної психодіагностики і психолого-педагогічного вивчення та на підставі кримінологічної, кримінально-правової характеристики на кожного засудженого складається індивідуальна програма соціально-виховної роботи, яка затверджується начальником колонії. У той самий час, законодавець у ст. 1 КВК постановив перед органами і установами виконання покарань завдання по запобіганню вчинення злочинам, а в ст. ст. 10 та 104 КВК – по забезпеченню безпеки засуджених, персоналу УВП та інших осіб. Виходячи з цього, слушною є пропозиція науковців, згідно якої зазначена програма має по змісту включати і ці питання [4, с. 139], що, без сумніву, створить ефективні засади запобігання впливу кримінальної субкультури на формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі.

Кримінологічні підстави даного запобігання у виправних і виховних колоніях передбачають наявність певного рівня кількісно-якісних показників криміногенної особи, засудженої до позбавлення волі, що дозволяє виділити із середовища УВП відповідної категорії осіб саме тих із них, від кого з високим ступенем ймовірності слід очікувати вчинення злочину [5, с. 40]. Враховуючи результати сучасних наукових досліджень з означеної проблематики [9, с. 24-26] та практику запобіжної діяльності в УВП з питань протидії кримінальній субкультурі, за основу кримінологічних підстав запобігання можна взяти кримінологічну характеристику впливу даної суспільної культури на формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі.

У висновку слід вказати, що особа злочинця займає першочергове місце серед інших об'єктів запобіжного впливу, адже саме вона є носієм кримінальної субкультури, що є основою подальшої злочинної діяльності.

Проте є ряд обставин об'єктивного і суб'єктивного характеру що впливають на

зниження і ефективність протидії даному негативному явищу. А саме:

- правовий нігілізм чинного законодавства України до феномена кримінальної субкультури та її вкрай негативний вплив на формування протиправної поведінки не тільки засуджених до позбавлення волі, а й інших членів суспільства, які під цим впливом можуть стати своєрідним «резервом» злочинного середовища;

- неефективна організація діяльності спеціалізованих суб'єктів стосовно протидії негативному впливу субкультури на формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі;

- неналежна взаємодія суб'єктів даного виду запобігання злочинам як по горизонталі (між структурними підрозділами УВП), та по вертикалі (між УВП та правоохоронними органами).

Усунення цих проблем буде сприяти більш ефективному запобіжному впливу стосовно кримінальної субкультури як фактору формування протиправної поведінки засуджених до позбавлення волі.

Література:

1. Голіна В.В. Попередження злочинності : консп. лекц. / В.В. Голіна. – Х. : Укр. юрид. акад., 1994. – 40 с.
2. Про затвердження Інструкції про порядок формування, ведення та використання оперативно-довідкового і дактилоскопичного обліку в органах внутрішніх справ та органах (установах) кримінально-виконавчої системи України: наказ МВС України та Державного департаменту України з питань виконання покарань від 23 серпня 2002 р. № 823/188 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0738-02>.
3. Дотримання прав і свобод людини та законності в оперативно-розшуковій діяльності ОВС України: монографія / авт. кол. А.В. Баб'як, Л.Ф. Гула, А.П. огородника та ін.; за заг. ред.. В.П. Захарова. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 252 с.
4. Віктимологічні засади боротьби зі злочинністю у місцях позбавлення волі: Монографія / З.В. Журавська. – Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2012. – 168 с.

АНОТАЦІЯ

В статті розглянуто питання щодо визначення об'єкту запобігання негативного впливу кримінальної субкультури в установах виконання покарань на індивідуальному рівні. Акцентовано увагу на виключній важливості особи злочинця серед інших об'єктів превентивного впливу.

SUMMARY

In the article the question of the definition of the object preventing the negative impact of the criminal subculture in penal institutions on an individual level. The attention is focused on the critical importance of offender among other objects preventive influence.

5. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. / Голіна В.В. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.

6. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія): посіб. / за ред. О.М. Джужі. – К.: НАВС, 2013. – 620 с.

7. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб./ [Моїсеєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2006. – 352 с.

8. Пономарьова Г.В. Проблема латентності у місцях позбавлення волі Нові

вітчизняні та світові технології запобігання злочинності: Ч. IV: матеріали XI міжвуз. наук.-студ. конференції з кримінології (м. Харків, 29 листоп. 2012 р. / за заг. ред. проф. В.В. Голіни. – Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – С. 150-152.

9. Богачова Ю.В. Молодіжна кримінальна субкультура // Нові вітчизняні та світові технології запобігання злочинності: Ч. IV: матеріали XI міжвуз. наук.-студ. конференції з кримінології (м. Харків, 29 листоп. 2012 р. / за заг. ред. проф. В.В. Голіни. – Х.: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – С. 24-26.